

країнська Армія поволі здобувала доступ до залізничних вузлів...

Більшовики відступали. Зате, коли вже наші війська були під Здолбуновом, вони пустилися на хитрість: послали взад більший відділ, щоби зайти частину нашого війська ззаду. Цей загін попід Остріг і повз Шумськ скоро і неспостережно наблизився до Кремянця і напав на місто з південної сторони.

Тоді то більшовики вчинили в Кремянці відомий, кількадевний погром, про котрий вже в нашій пресі появилися різні спомини... Але по кількох днях, здушені зі всіх сторін, відступили і висмикнули з рук Української Армії, поносячи великі страти...

Зтихло на деякий час тоді коло нас все. Українська Армія подалася на схід, лише невеликі частини затримували Поляків у луцькій повіті. На Кремянеччині Українська Армія не мала роботи, бо тут кілька сіл, а саме: Круки, Валігури, Підзамче і інші, протягом цілого пів року, сами озброївшись, затримували надхід Поляків аж до приходу армії Галера. Колиж збільшена галерчиками польська армія повела рішучий наступ — і то ще згадані села спромоглися встояти!... Аж по злуці Української Армії з Поляками, отсі незанотовані в українській історії оборонці ріднього краю, покинули кріси, з котрими протягом майже пів року орали, косили і сіяли... Ці події може колись опишу при нагоді...

Українські полководці

Написав: М. А.

На Україні вже у заранній історії були полководці, що своєю військовою тактикою вміли здобути славу серед інших народів. Тим чужим народам і завдячуємо вістки про військові подвиги перших наших князів-полководців. Першим таким полководцем, якого ім'я записано в історії, був Бравлін, що на початку IX ст. пішов був військовим походом на південне побережжя Криму.

Оружна сила на Україні в початках княжої доби мала незвичайно сприятливі обставини до розвитку. Її засилили ватаги військових варязько-норманських вікінгів, від яких прийнялася й військова тактика. Полягала вона на далеких походах, ціль яких була: досягнути корисні для держави торговельні умови з краями над Чорним та Каспійським морями. Полководцями в цих походах були самі князі: Олег, Ігор, Святослав та Володимир Великий. Очевидно мали вони до помочі провідників поодиноких військових відділів — дружин, про яких маємо згадки і в староруських билинах.

Крім таких зачіпних походів були й оборонні. Наші князі мусіли захищати Україну від нападів східних кочовиків. І в цих сухопутних боях відзначилося багато князів-полководців, як от Мстислав Володимирович у боротьбі з касоським ханом Редедю, а пізніше, вже в часах поділу київської держави на удільні князівства, великий князь київський Володимир Мономах у боротьбі з Половцями. Походи на кочовиків не все вдавалися нашим полководцям. От наприклад молодий та хоробрий князь новгородосіверський, Ігор Святославич, з іншими сіверськими князями запустився задалеко в степи й тому попав у половецький полон.

В часі розпаду київо-руської держави Україні грозила від західних сусідів Поляків та Мадярів більша небезпека, ніж від східних кочовиків. Те, що наші західні сусіди не посунулися на схід у тому часі, завдячуємо енергійним полководцям, якими були князі — нащадки Ростислава, внука Ярослава Мудрого. Між Ростиславичами (1084—1199) вславилися як полководці такі

князі: Володар і Василько Ростиславичі та Володимирко Володаревич. Син Володимирка, Ярослав Осьмомисл (1152—1187) славлений та поважаний між усіма українськими князями, мав серед своїх бояр добірних полководців. Про нього читаємо в „Слові о полку Ігоревім“, як то він сидить у Галичі „високо на своїм золотокованім престолі. Підпер гори угорські своїми залізними полками, заступив шлях королеві, зачинив Дунаєві ворота, мечучи труднощі через хмари, суди судячи до Дунаю. Його погрози по всіх землях течуть: відчиняє київські ворота, стріляє із батьківського золотого престолу султанів за землями далекими“.

Про військову славу князя-самодержця та зєднителя всіх українських земель, Романа Мстиславича (1199—1205), говорить уривок народньої пісні в галицькому літописі ось що: „Кинувсь він на поганих (Половців) як лев, сердитий був він як рись і губив їх — як крокодил, переходив їх землю — як орел, а хоробрий був він — як тур...“. То знов з приводу його походів на Литву: „Ой, Романе, Романе, лихим живеш, Литвою ореш!“.

Незвичайно особисті прикмети полководця мав його син, король Данило (1245—1264), якого батько (що згинув у битві з Поляками під Завихостом 19. VI. 1205), покинув малолітнім. Опущений всіми Данило зумів серед ворожих сил стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом, — аж доки не відзискав усієї своєї батьківщини. Татарські напади, що вперше навістили Україну в часі його панування, спонукали його будувати могутні твердині-городи. І завдяки цій його фортифікаційній роботі Галицько-володимирська держава перетривала ще й страшне татарське лихоліття і встоялася ще кругло сто літ по нім.

Цю працю Данила для зміцнення оборони держави продовжували і його нащадки: Лев I, Юрій I та вкінці Лев II та Андрій (1308—1323), яких навіть чужі володарі називали „непобори-

ними щитами для християнського світа" від Татар. Очевидно, й серед галицьких бояр були також в той час визначні полководці. Тому то після вимертя княжого роду (1340) славний боярин, Дмитро Детько, ще майже десять літ боронить незалежності Галицької держави, а по його смерті продовжують це діло інші ще пів сотні літ.

З поміж нащадків українських князів вийшов славетній Дмитро Вишневецький, оспіваний в народніх піснях під іменем Байди; він збудував у половині XVI. ст. твердиню на Дніпровім острові Хортиця і так створив осідок Січі. Вишневецький ходив походами на пограничні кримські твердині, а шукаючи воєнних пригод, змішався до молдавської усобиці; через зраду попав до турецької неволі і згинув мученичою смертю.

Походи Вишневецького на Татар та Турків стали напрямними для діяльності пізніших запорізьких полководців. Те саме роблять його наслідники кн. Богдан Ружинський та Іван Підкова. Останній водив козаків навіть до Молдавії, де захопив владу (господарство). Та Полякам вдалося його вхопити і йому стягли голову у Львові (1578).

Згодом козацькі полководці воюють не тільки Татар і Турків, але виправляються на польських панів на Україні. Перші козацькі походи на польських панів маємо вже з кінцем XVI. ст., а проводять ними Христофор Косинський, Северин Наливайко та Григорій Лобода. Очевидно не устають і запорізькі сухопутні та морські виправи на Татар та Турків; з початком XVII. ст. вславилися в цих походах оспіваний в козацькій думі Самійло Кишка та Михайло Найманович.

Походами на Татар та Турків вславився також Петро Конашевич-Сагайдачний (1616—1622), який крім того, що zorganizував Січове військо на найкращий тогочасний лад, — звернув увагу козаків, що їх обов'язком є заступатися не тільки за свої станові права, але й за права української церкви та народу. Від Сагайдачного почавши козаччина стає справжньою заступницею сучасних українських народніх інтересів перед польським урядом.

Через те, що Польща ігнорувала козацькі домагання, по смерті Сагайдачного (між р. 1622 і 1638) вибухає кілька повстань під проводом Марка Жмайла, Тараса Трясила, Івана Сулими, Карпа, Павлюка, Бута, Яцка, Острянина, Дмитра Гуні та інших. Повстання не вдавалися задля козацької нестійкості та невиробленості полководців. На десять літ перед повстанням Богдана Хмельницького вдалося Полякам завести на Україні т. зв. „золотий спокій“ (1638). Походами на Татар після смерті Сагайдачного займається Михайло Дорошенко, що гине в боротьбі під Бакчисараєм.

Найвизначнішим козацьким полководцем був гетьман Богдан Хмельницький (1648—1657), що виявив незвичайний стратегічний талант. Його порівнюють з найбільшими стратегами XVII. століття. Свої перші перемоги над Поляками завдячував він сміливій офензиві. Тим і ріжнилася його

тактика від тактики усіх давніших козацьких полководців, що звичайно уступали в степи перед польським військом і боронилися замкненням табором. Хмельницький навпаки — старався передити рухи польських військ. Крім того зумів він zorganizувати велику козацьку армію з напливаючої до нього маси народу, поділив її на полки, призначив тим полкам територію, з якої і в якій мали жити, та мимо незвичайних труднощів (брак власних фабрик зброї та фахових людей) узброїти. Зумів також гетьман дібрати собі до помочі добрих полководців, з яких слід згадати Івана Богуна, Івана Золотаренка, Данила й Івана Нечаїв, Максима Кривоноса, Михайла-Станислава Кричевського та Станислава Морозенка-Мрозовицького.

Після Хмельницького прикмети доброго полководця мав гетьман Петро Дорошенко (1665 до 1676) та залишила його старшина серед змагань утворити українську державу під турецьким протекторатом. За його гетьманування відзначається здібностями доброго полководця запорізький кошовий Іван Сірко, що вславився своїми вдатними походами на Татар. (Умер 1690).

Серед козацької старшини в часах Руїни найбільша зникають всякі аспірації до воєнної слави, певно тому, що московські царі щораз більше обмежують і вяжуть рухи козацьких сил. Тому гетьман Іван Мазепа (1687—1709) завів у себе наємні відділи охотників т. зв. сердюцькі або компанійські полки. В походах на Татар вславився в тих часах охотницький полковник Ілля Новицький; зновжеж Батурин довго боронив по геройськи і згинув у битві полковник Чечель (1708).

На Правобережжі в часах Мазепи вславився хвастівський полковник Семен Палій. Він заселив знов козаками значні простори опустілого в часі Руїни Правобережжя, укріпив Хвастів та Білу Церкву і довгі часи був пострахом для польської шляхти та Татар. Палій просив Мазепу прилучити Правобережжя до Гетьманщини. Але цар, що потребував тоді Польщі до війни зі Шведами, — не тільки заборонив Мазепі поирати Палія в протипольськім повстанні, а ще й казав Палія арештувати. Мазепа, що ще тоді мусів удавати вірного цареві, виконав царський наказ; через те стягнув на себе гнів козацтва і це заважило пізніше на невдачі Мазепи в часі зриву з Москвою.

На Запоріжжі в часах Мазепи вславився кошовий Кость Гордієнко. Він був не тільки добрим полководцем, але й орієнтувався також добре в сучасному політичному положенні. Ще кілька літ перед задумом Мазепи, зірвати з Москвою Гордієнко спостеріг небезпеку, яка грозила Січі з боку Москви. Тому навязав приязні зносини з Кримом і перешкаджав фортифікаційній роботі Москалів, що ставили на запорізькій землі свої твердині.

Після нещасного для України Полтавського бою (1709) Запоріжці опинилися в таких несприятливих обставинах, що їхні провідники не могли виказати своїх полководських здібностей. Та воєнний хист був все серед Запорожців і перейшов опісля на їхніх нащадків Чорноморців.

названих в останніх часах Кубанцями. Серед провідників Чорноморського війська слід згадати його організаторів Антона Головатого та Харка Чепігу. В половині минулого століття вславився як енергійний полководець приятель Тараса Шевченка й український письменник — наказний отаман Чорноморського війська, Яків Кухаренко († 1862).

Будування відродженої української держави при кінці світової війни дало змогу українській історії збільшити реєстр своїх полководців. У першому році революції виказали організаційні здібності полководців ген. Павло Скоропадський (1918), що опісля як гетьман виказав замало самостійницької стійности, генерал На-

тійв та полковник Петро Болбочан († 1919). У пізніших партизанських боях з більшовиками вибилися зпоміж інших Юрко Тютюнник, Михайло Омелянович-Павленко, бувший вожд УГА, та Олекс. Удовиченко. Енергійними вождями УГА були: шеф ген. штабу Галичанин Віктор Курманович (син уніятського священника-утікача з Холмщини) та Придніпрянець Олександр Греків, другий начальний вожд УГА. Крім того слід згадати теплим словом чужинців, що з посвятою боролися в рядах УГА. З їх імен найбільше відомі: генерал Антін Кравс, полковник Альфред Шаманек († 1920), ген. Арнольд Вольф, підполк. Альфред Бізанц, Альфред Льобковіц та Фердинанд Льюнер.

Холодний Яр говорить

Написав *Юрій Горліс-Горський*.
(Продовження)

— Ота, найбільша хата під бляхою. Господарів вигнали — поміщаються самі. Псів нема ні в одній хаті — вистріляли всіх. Вартовий або на ганку сидить, або ходить коло хати. Плата нема кругом — спалили. Тепер якраз добре. У дванадцятій годині зміну варті на мості зробили і певно сплять усі. Як би вартового без галасу забрати — то можна просто до хати ускочити і не дати їм опам'ятатися. Стривайте... Хто зі мною піде у трьох — зараз вартовий буде наш. А решта най ляже і чекає. Як сірника запалимо — тоді просто до хати.

Здогадуючись про плян Тіни, штовхаю ліктем Отаманенка: — Ідемо.

Коли підійшли до ожереду соломи позаді вартівні — Тіна наблизивши своє лице до наших, шепнула:

— Захуйтеся за солому і чекайте. Я його зараз приведу сюди. Як трохи забарюся — то нічого. Я з ним поромансую і запрошу перейти кругом хати. Але ви хапайте відразу за горло, щоб не крикнув.

Тіна зникла в темряві.

Через якийсь час від хати в нашому напрямку стала наблизатися приглушена московська розмова.

— Слиш, ти тільки тише, щоб начальник не уловив... Слиш, я тебе відал, як ти вчора к нам масло на соль менять приносила, начальник всьо к тебе подсибался... Ти, слиш, ему не верь — йон жонатой. Я вот как увідал тібя — так сразу палюбіл, вот ей-богу — палюбіл. Пайдьом, слиш, пасідім на соломке...

Тіна соромливо відмовляючись — простувала до соломи.

Дійшовши до ожереду, червоноармієць потягнув її сідати, але вона шарпнулася, щоби підвести ближче до рогу, за яким ми притаїлися. Подумавши певно, що хоче тікати, „таваріщ“ кинув рушницю і вхопивши Тіну полперек — жбурнув нею на солому.

— Малчі, стерва, а то заколю!...

Поки він розпалений „готовився до наступу“ — Отаманенко зашморгнув на його шії пояса.

Тіна, зірвавшись з соломи, вихопила мисливського ножа, що висів на моїм поясі і тричі прошила ним груди червоноармієця.

— Вот ей-богу, я тібя сразу палюбіла!... — прошепотіла з люттю і віддавши мені ножа — витягла ізза пазухи револьвер.

— Світіть сірника і йдем до дверей, щоб не вискочив на двір ніхто.

Зійшовши на ганок — стаємо по обох боках відчинених дверей у сіни. З хати чути храп сонних. Нечутними тінями замаячили коло хати постаті хлопців.

Через пару хвилин в хаті попід стіни сиділо двадцять сім обеззброєних червоноармієців. Двадцять хлопців з Отаманенком побігли на долину до мосту, на якому стояла варта — три чоловіка з кулеметом. З мосту розляглася стрілянина. Забравши своїх полонених — виходимо в поле.

На мості стихло. Значить усе в порядку.

За десять-п'ятнадцять хвилин з долини стали наблизатися постаті наших, що повертались назад. В цей час розлягся вибух. В короткому блиску світла промайнула арка мосту.

Вийшовши на дорогу і відвівши по ній захоплених у протилежний від нашого маршу бік — скидаємо у рів двадцять сім трупів. На мості одного убили, а двох втікло, покинувши кулемет.

Отаманенко турбується, чи добре вдався вибух, бо трохи поспішили при закладанню міни.

Прощаємося з дідом Шевченком і Тіною, які йдуть до дому і вирушаємо в напрямку Бовтиша.

Дід стоїть на рові, махаючи нам шапкою:

— Бувайте, хлопці! Як завітаєте ще в наші краї — сповістіть зараз же. Буду вас знову годувати, чим Бог пошле. А якщо той... то ми вас з дочкою і в Холодному Яру знайдем!

Коли ми відійшли вже три-чотири кілометри,